

DE REIS VAN SOFIE GROSSMAN

DE REIS VAN SOFIE GROSSMAN

Elisabeth Mollema
Met tekeningen van Martijn van der Linden



'VOLT



VOLT

Amsterdam – Antwerpen

Met dank aan FENIX, Landverhuizersmuseum, Rotterdam.

Eerste druk, 2020

Copyright tekst © Elisabeth Mollema

Copyright illustraties © Martijn van der Linden

© Foto's p. 138-143 : Stichting Maritiem-Historische Databank, Ukrainianjewishencounter.org, Viceparillo.com, Searlecanada.org en de collectie van FENIX, Landverhuizersmuseum, Rotterdam.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Volt, Amsterdam.

Vormgeving Studio MEGAN, Rotterdam

ISBN 978 90 214 2197 1 / NUR 283

www.uitgeverijvolt.nl



Sofie haalde het brood uit de oven. Meestal was het zwart brood, gemaakt van rogge. Dat was goedkoper dan wit. Maar vandaag had ze wit brood gemaakt met meel dat een buurvrouw haar had toegestopt. 'Hier, kind! Misschien knapt je moeder ervan op,' had ze erbij gezegd. Nadat Bobeshi, zoals ze haar oma liefkozend noemde, was overleden, was die buurvrouw de enige uit het dorp die zich nog een beetje om hen bekommerde. De rest had het zelf al moeilijk genoeg.

Trots liet Sofie mama aan het verse brood ruiken. Ze snoof de geur op en pakte de hand van haar dochter. 'Dank je wel, lieverd.' Ze had moeite met ademen en stopte even. 'Het ruikt heerlijk.' Ze stopte weer en keek Sofie aan. 'Wat moet er toch van jullie terechtkomen als ik er niet meer ben?'

Sofie voelde een rilling door haar lichaam gaan. 'Zeg dat niet, mama. Je wordt weer beter. Zal ik soep voor je maken?' Ze wilde weglopen, maar mama hield haar tegen. Er kwamen tranen in haar ogen.

‘Luister goed naar me, Sofie. Beloof me dat je als ik er niet meer ben, met Beile naar Amerika gaat zodra papa geld stuurt voor de reis. Je neef Joshua zal met jullie meegaan. Hij is al veertien en groot genoeg om op jullie te letten. Zijn vader zal jullie naar de trein brengen. In Amerika zullen jullie een goed leven hebben, Sofie. Jullie moeten niet hier blijven. Beloof je het?’

Sofie sloeg haar armen om mama heen. ‘Natuurlijk gaan we naar Amerika. Maar pas als jij beter bent. Papa heeft geschreven dat we snel naar hem toe kunnen komen. Hij heeft bijna genoeg geld gespaard.’ Ze drukte zich tegen het uitgeteerde lichaam van mama aan. ‘En Joshua...’ Ze stopte. Wat moest ze met die jongen? Ze kende hem nauwelijks. Ze had hem voor het laatst gezien toen ze klein was. Maar ze zei het niet, want ze wilde niet dat mama zich nog meer zorgen maakte. ‘Ik beloof het,’ zei ze toen maar snel. ‘Ik zal wat brood voor je snijden. Je knapt er vast van op.’

Achter hen viel iets om en Beile begon te huilen. Ze was acht, maar de laatste tijd raakte ze bij het minste of geringste uit haar doen.

Sofie stond op en liep naar haar zusje toe. Ze ging al een hele tijd niet meer naar mama om getroost te worden. Sofie zorgde voor haar en troostte haar als ze verdrietig was.

Even later liep Sofie terug naar mama en trok de dekens wat verder over haar heen. Mama glimlachte en sloot haar ogen.

Sofie Grossman was elf jaar toen mama ziek werd. Papa woonde al een paar jaar in Amerika. Voor hij vertrok had hij gezegd: ‘In Amerika is niemand arm. Iedereen heeft er

werk en verdient voldoende om een goed leven te hebben. Zodra ik genoeg geld heb verdiend, laat ik jullie overkomen.’

Ze leefden van het weinige geld dat papa stuurde. En soms gaf iemand uit het dorp hun iets: een paar eieren, wat uien of bonen.

Sofie schreef papa niet dat ze het moeilijk hadden, want ze wist dat het niet voor altijd was. En ze kon hem niet nog meer geld vragen, want hij moest sparen voor hun reis en anders zou het alleen maar langer duren voor ze naar hem toe konden gaan.

Sofie droomde ervan om naar Amerika te gaan. Mensen vertelden er fantastische verhalen over. Zoals dat de straten er met goud waren belegd. En dat Amerika het land van melk en honing was. Dat iedereen er werk had en genoeg verdiende om nooit honger te hebben zoals hier. Sofie geloofde niet alles, maar wel dat het er beter was dan waar ze nu woonden.

Er was hier veel armoede onder de mensen. En vaak was het koud en vochtig in de huizen die allemaal van hout waren gemaakt. In de winter gierde de wind tussen de planken door en kon je je bijna nergens in huis tegen de kou beschermen.

In Amerika moest het wel beter zijn dan hier. Waarom zou papa er anders naartoe zijn gegaan? Hij schreef dat ze zich geen zorgen om hem moesten maken. Dat het hem goed ging. En dat hij druk bezig was om genoeg geld te sparen. Dat het niet lang duurde voor ze ook konden komen...

Voor Sofie kon het niet snel genoeg gaan. Het leven werd steeds moeilijker nu het winter werd. Er was minder

eten en mama werd zieker. Ze moest eigenlijk naar een dokter, maar hoe moesten ze daar komen? Bovendien zou het geld kosten en dat hadden ze niet. Als ze nou maar snel konden vertrekken. Het kon alleen maar beter worden.

Op een dag schreef Sofie toch aan papa dat mama niet meer uit bed kwam en steeds zwakker werd. Ze probeerde intussen zo goed mogelijk het huishouden te doen en voor Beile te zorgen. Van leren kwam niets meer. Net zoals de meeste meisjes uit haar dorp, ging ze niet naar school. Papa was in Rusland leraar geweest. Hij had haar leren lezen en schrijven en ook rekenen. Voor hij vertrok had hij gezegd dat ze moest blijven oefenen.

Ze woonden in een klein houten huis met maar twee kamers. In de achterkamer sliepen ze. Maar nu het koud werd en de wind tussen de kieren door blies, sleepte ze samen met Beile de strooien matrassen naar de woonkamer en legde die tegen de met tegels beklede kachel aan. Aan de buitenkant van het huis schepten ze aarde wallen in de hoop zo de koude wind tegen te houden. Beile werd mager en zag wit. Voorheen was ze altijd zo vrolijk en liep ze te zingen en te dansen. Nu was Beile vaak moe en zat ze maar wat voor zich uit te staren. Ze wilde ook niet meer spelen met de hond van de oude mevrouw Medvedeva, die een eindje verderop woonde. Anders ging ze er elke dag wel even langs. De hond was groot en grijs en leek op een wolf. Bijna iedereen was bang voor hem, maar Beile niet. Hij kwispelde en jankte van blijdschap als hij haar zag. Hij zou haar wel missen.

Eindelijk kwam er antwoord van papa. Sofie haastte zich met de brief naar mama.

‘Lees maar voor,’ zei ze met zachte stem.

Beile kwam bij hen staan.

Papa begon met te schrijven dat alles goed ging. Het waren altijd dezelfde zinnen: Het gaat goed. Ik moet hard werken, maar er is hier werk genoeg. Maken jullie je om mij geen zorgen.

Sofie las snel verder. Haar ogen lichtten op. ‘Wacht even,’ zei ze terwijl ze de woorden nog een keer overlas. ‘Mama, luister wat papa schrijft:

Ik heb het huis aan de slager verkocht. En genoeg gespaard om jullie binnenkort over te laten komen. Oom Eldik zal jullie de reisbiljetten brengen. Luister goed naar zijn instructies. Het is belangrijk dat je doet wat hij zegt, anders kom je Amerika niet in en word je teruggestuurd. Zorg voor genoeg warme kleren, want het kan koud zijn aan boord van het schip.’

Alleen al door de woorden aan boord van het schip leek het of Amerika al een stukje dichterbij was. Aan boord van het schip! Sofie had geen idee hoe dat schip eruitzag, maar volgens papa was het groot en konden er wel duizend mensen tegelijk op. ‘Mama! Het is zover,’ riep ze opgetogen. ‘We gaan naar Amerika! Nu word je vast snel beter.’

Sofie vloog mama om de hals. Beile kreeg nieuwe energie en danste van blijdschap door de kamer. ‘Amerika! Amerika! Amerika!’ zong ze. ‘Ik ben zo blij want ik gaaa...’ Ze stopte een paar seconden. ‘... naar Amerika! Amerika!’

Ze danste met haar voeten stampend op de grond. Ze bleef staan. 'Wanneer gaan we? Morgen? Overmorgen?'

Sofie pakte de hand van haar zusje. 'Binnenkort. Als oom Eldik langs is geweest.'

Mama glimlachte.



Uitgerekend de ochtend dat ze vertrokken viel de eerste sneeuw van het jaar. Het was natte sneeuw die meteen in de stof van Sofies oude jas drong. De wind blies de koude sneeuwvlokken in haar gezicht. Er was niemand om hen uit te zwaaien. Maar het was nog vroeg. Slechts bij één huis drong een beetje licht tussen de gesloten luiken door.

Sofie en Beile zaten dicht tegen elkaar aan in de open houten wagen die hobbelend over de modderige weg reed. Sofie voelde het vocht steeds dieper in haar kleren trekken. Als ze niet gauw bij het station aankwamen, zouden ze drijfnat en ijskoud zijn. Haar tenen begonnen nu al koud te worden. Ze trok haar voeten verder onder zich. Ze had een extra paar sokken aan moeten trekken want de schoenen van haar moeder waren te groot. Ze durfde oom Eldik niet te vragen hoe ver het nog was.

Oom Eldik en zijn zoon Joshua zaten voor op de bok. Haar neef was kleiner dan ze zich had voorgesteld. Hij was zelfs kleiner dan Sofie. 'Hij is al veertien en groot genoeg om op jullie te letten,' had mama gezegd. Nou, dat was



mooi een tegenvaller. Als ze pech had, zou ze nog op hém moeten passen. Hij had Sofie en Beile nauwelijks aangekeken toen oom Eldik het paard voor de deur van hun huis liet stoppen. Stoer leek hij ook niet, met zijn bleke huid en dat brilletje op zijn neus. De zwarte hoed die hij droeg was te groot en paste totaal niet bij zo'n kleine jongen. Als hij die bril afdoet, zakt die hoed vast over zijn ogen, dacht Sofie.

Joshua zag eruit als een jongen die de hele dag zat te studeren. In hun dorp waren het vooral de jongens die naar school mochten. Zijn ouders zouden wel trots op hem zijn. De meeste mensen wilden dat hun zoon een geleerde werd. Dat had aanzien. Net zoals papa dat had gehad.

Nors had oom Eldik gezegd dat ze achterin moesten klimmen. Hij was op de bok blijven zitten. Het kostte Sofie moeite om Beile in de wagen te tillen. Ze moest zich aan de rand van de bak omhoogtrekken en dan haar ene been eroverheen slaan. Tegelijk moest Sofie haar naar boven duwen, maar dat kostte veel kracht want de rand van de bank was een stuk hoger dan zichzelf. Nauwelijks was ze er zelf geklommen of oom Eldik had het paard al aangespoord.

Sofie had ervoor gezorgd dat Beile warm was gekleed voor de lange tocht. Dat was niet zo moeilijk want alle kleren die ze hadden, hadden ze over elkaar aangetrokken. Het waren voor een deel de kleren van mama die Sofie zo goed mogelijk had vermaakt. Voor haarzelf was dat wel gelukt, want mama was een kleine, tengere vrouw geweest. Maar Beile was klein voor haar leeftijd. De schouders van mama's dikke vest hingen op haar ellebogen. Een jas had ze

niet voor haar kunnen vinden. Maar met al die lagen over elkaar zou ze het niet snel koud hebben, hoopte Sofie.

Beile verdween bijna tussen die kleren. Ze leek op een musje in een ooievaarsnest met haar hoofd net boven die kraag uit. Dankzij de omslagdoek die Sofie over haar hoofd en schouders had geslagen, zag je alleen nog een paar donkere oogjes en het puntje van haar neus.

‘Als we in Amerika zijn, kopen we nieuwe kleren,’ had Sofie troostend gezegd. ‘Heel mooie, want alles in Amerika is mooi.’

Met slechts één tas die van een ruw stuk katoen was gemaakt als bagage, waren ze in de vroege ochtend opgestaan om buiten op oom Eldik te wachten. Zachtjes om de slager en zijn gezin niet wakker te maken.

Snel nadat de verkoop van het huis rond was en mama was overleden, was het slagingsgezin veel eerder ingetrokken dan met papa was afgesproken, nog voor Sofie en Beile op reis gingen. Sofie had er niets van durven zeggen, want anders zouden ze op straat worden gezet. Voor de twee meisjes was er nauwelijks plaats over want de slager en zijn vrouw hadden vijf kinderen. Sofie en Beile moesten in de woonkamer slapen. Daar bleef het tot laat rumoerig. En eten kregen ze pas nadat het gezin had gehad. Soms bleef er bijna niets over.

Hoewel oververmoeid waren Sofie en Beile opgelucht dat ze eindelijk het huis uit konden en de ellendige tijd voorgoed achter zich konden laten.

Toen de kar het dorp uit reed en bijna de hoek omsloeg, keek Sofie nog één keer om. De paar goede herinneringen werden overschaduwed door ellende en het verdriet dat ze

er hadden gehad. Ze wilde nooit meer terug naar die armoede, de honger en de kou. Tegelijk wist ze dat dit een definitief afscheid was van mama en het korte leven dat ze met haar hadden gehad. Nog even zag ze in gedachten hoe ze samen in de zomer met elkaar op het trapje voor het huis zaten. Mama vrolijk en stralend met de kleine Beile spelend aan haar voeten. Sofie voelde alsof er een deegbal in haar maag zat die zich langzaam naar boven werkte. Nog even en ze moest overgeven. Ze slikte een paar keer. Het was beter nu niet meer aan haar te denken. Het zou de lange reis die voor hen lag misschien moeilijker maken, want het was al spannend en eng genoeg zonder hun ouders. Ze wist niet wat hun allemaal te wachten stond. Ze had verhalen gehoord over mensen die waren bestolen en zelfs waren vermoord om geld af te kunnen pakken. En nu ze had gezien wat voor jongen Joshua was, dacht ze niet dat hij voor hen zou kunnen zorgen.

Terwijl het huis uit het zicht verdween, vervaagde ook de herinnering. Sofie voelde even aan de hanger die ze met een zwart lint om haar nek had gebonden. Het was een uit hout gesneden vogel die papa vlak voor hij naar Amerika vertrok aan mama had gegeven. Ze was er blij mee geweest en had gezegd: ‘Dit is de vogel van hoop die vliegt naar een betere toekomst voor ons vier. Ik zal hem koesteren tot ons gezin weer samen is.’ Nu deden ze wat haar moeder wilde, alleen zonder haar. Ze liet de hanger weer los. Ze wilde niet meer aan mama denken. Niet tot dat ze veilig bij papa in Amerika zouden zijn.



Beile zat dicht tegen Sofie aan gedrukt, haar hand in die van haar zus. Ze klaagde niet, zelfs niet dat ze het koud had. Af en toe dommelde ze in slaap. Lieve, dappere Beile, dacht Sofie. Ze trok de hoofddoek een stukje verder over Beiles gezicht om haar te beschermen tegen de sneeuw. Ze bedacht hoe heerlijk het voor Beile zou zijn om eindelijk naar school te kunnen gaan in Amerika. Zoals ze zelf had leren lezen en schrijven van papa, zo had zij het aan Beile geleerd. En haar zusje was heel leergierig en zat vaak te oefenen. Als papa geen leraar was geweest hier in Rusland, hadden ze het waarschijnlijk nooit geleerd. De meeste meisjes konden niet lezen en schrijven en groeiden op om huisvrouw te worden. Of ze werkten voor weinig geld in een naaiatelier of bij iemand als dienstmeid. Dat wilde Sofie niet.

Terwijl Sofie op de cadans van de hobbelende wagen en de draf van het paard aan het dagdromen was, schrok ze opeens op van een heftige dreun. Met een harde klap kwam de kar tot stilstand. Sofie en Beile vielen bijna om. Het paard maakte een gekke beweging en hinnikte. Was

het ergens over gestruikeld? Of was het ziek geworden? Was het wiel afgebroken? De wagen helde opeens opzij. Het paard probeerde zijn evenwicht te houden, maar met die scheef hangende wagen in het tuig, worstelde het om op zijn benen te blijven staan. Oom Eldik vloekte.

Beile was wakker geschrokken. 'Mama!' riep ze. Het was sinds lange tijd dat ze om haar moeder riep.

'Ssst!' deed Sofie iets te streng. Ze wilde niet meer aan haar moeder denken, niet nu ze alleen met Beile zo'n lange en onzekere reis voor de boeg had. 'Rustig maar! Ik ben bij je,' zei ze er snel achteraan. Ze drukte Beile beschermend tegen zich aan.

Oom Eldik sprong van de bok af en pakte het paard bij de teugels. Hij probeerde het dier te kalmeren. 'Heuh! Heuh! Joshua, kom je nog naar beneden? Schiet eens op, knul! Sofie, kom van die kar af! We zijn in een kuil gereden. Het wiel is afgebroken. Joshua, opschieten joh! Het paard moet snel uit het tuig. Ik moet de strengen losmaken.'

Joshua klom onhandig van de bok. Toen hij op de glibberige grond sprong, gleed hij bijna uit. Hij liep naar zijn vader toe en nam de teugels over. Hij probeerde het paard rustig te houden, terwijl zijn vader de wagen uit het tuig losmaakte.

Sofie tilde Beile uit de wagen.

Ze stonden langs de kant van de weg met hun schoenen in de ijskoude modder. Het was harder gaan sneeuwen. De vlokken smolten niet meer en bleven in een steeds dikere laag liggen. Beter zo dan een nog nattere jas en vochtige kleren. Sofie keek naar Beile en trok haar weg van een plas modderige sneeuw.

'Hoe komen we nu bij het station?' vroeg Joshua toen

het paard uit zijn benarde positie was bevrijd en hij het naar een boom leidde om aan vast te maken. Het was de eerste keer dat Sofie hem hoorde praten. Hij had een zachte, beetje zangerige stem en nog niet eens de baard in zijn keel.

‘Lopend!’ blafte oom Eldik zijn zoon toe. ‘Dacht je dat we zo dadelijk verder konden rijden? Dat we ook uitgerekend op zo’n dag als deze naar het station moeten. Het is eigenlijk veel te gevaarlijk op deze slechte wegen. Ik had het moeten weten.’

‘Lopend?’ herhaalde Joshua. ‘Maar dat is veel te ver voor hen.’ Hij maakte een gebaar met zijn hoofd in de richting van de meisjes.

Voor jou niet? dacht Sofie spottend. Wat dacht dat knulletje wel? Hij zag er niet bepaald uit alsof hij gewend was flink aan te pakken. Wat had ze aan zo’n jongen?

‘Als je door de velden gaat, is het best te doen,’ baste oom Eldik. Hij wees naar de bosrand rechts van hen. ‘Hemelsbreed is het niet ver meer. Met de wagen moesten we een stuk omrijden omdat we een eind verderop over de brug moesten.’

Joshua keek in de richting waarin zijn vader had gewezen. Sofie keek ook. Ze zag niets anders dan een donkere bosrand. Moesten ze in het donker door die bossen?

‘Als je de rivier over bent en daarna een stuk door een veld loopt, kom je vanzelf bij de stad. Het is niet ver, Joshua.’ Oom Eldik praatte alleen tegen zijn zoon. Het leek wel of zij en Beile niet bestonden. Toen oom Eldik zag dat Joshua niet op zijn voorstel reageerde, zei hij boos: ‘Wat wil je dan? Ik kan toch zo niet verder. Dat snap je toch wel?’ Hij wees naar de kar. ‘Ik moet nog zien dat ik hulp vind om

hier weg te komen. Maar als je niet opschiet, kun je net zo goed hier blijven. Dan kun je Amerika voorlopig vergeten.’

Amerika vergeten? dacht Sofie geschrokken. Terug naar huis konden ze niet. De slager zou hen zien aankomen. Als ze haar en Beile al binnenlieten. Trouwens: ze zou niet eens naar dat huis terug willen. Dat was niet meer van hen. Ze wilde maar één ding en dat was zo snel mogelijk op die boot naar Amerika zien te komen. Pas dan zou ze er echt gerust op zijn dat ze hun vader weer konden zien. Maar als ze hier lang bleven staan, misten ze nog de trein. En dan kwamen ze te laat in Rotterdam aan. De beampte van de stoomvaartmaatschappij die langs de dorpen reisde en die hun via Eldik de reisbiljetten had bezorgd, had nadrukkelijk gezegd dat ze op tijd op het station moesten zijn. Daar zouden hun papieren gecontroleerd worden en dat kon best wat tijd kosten. Wat stond die Joshua nu te twijfelen? Snapte hij nog niet dat hij moest opschieten? Of wilde hij helemaal niet naar Amerika?

‘Welke kant is het op?’ vroeg Sofie.

Oom Eldik keek verbaasd naar haar. Het leek wel of hij zich nu pas herinnerde dat de twee meisjes bij hem waren. ‘Wat bedoel je?’

‘U zei toch dat we de rivier over moesten en dan door een veld? Waar ligt die rivier precies?’

Oom Eldik wees weer in de richting van het bos. ‘Er loopt daar een pad. Het begint al bijna licht te worden dus je kunt het makkelijk vinden. Het is een pad dat veel mensen nemen als ze lopend naar de stad gaan. Na een paar honderd meter kom je bij de rivier. Precies op dat punt is een doorwaadbare plek. Als je geluk hebt, kun je zonder problemen naar de overkant komen. Daarna moet je nog